

Мр Здравка Радуловић
Београд, Народна библиотека Србије

УДК 015:050(497.16)

КРИТЕРИЈУМИ И МЕТОДОЛОГИЈА РАДА НА ПРОЈЕКТУ ЦРНОГОРСКЕ РЕТРОСПЕКТИВНЕ БИБЛИОГРАФИЈЕ СЕРИЈСКИХ ПУБЛИКАЦИЈА

Црногорска ретроспективна библиографија у цјелини представља резултате штампарско-издавачке дјелатности у оквиру пет вијекова њеног постојања. Унутар четири цјелине (I-IV том) библиографски су пописане књиге (том I), серијске публикације (том II), чланци објављени у серијским публикацијама (том III) и дјела и чланци о Црној Гори и Црногорцима објављени изван територије Црне Горе (том IV). Друштвено-историјски и културни развитак Црне Горе (који су непосредно утицали и на црногорску издавачку продукцију), директно су утицали и на периодизацију која је урађена у методолошком процесу приликом рада на пројекту *Црногорска библиографија 1494-1994.* год. Библиографска истраживања су се одвијала у оквиру три логична временска интервала: 1473-1918; 1919-1944; 1945-1994. год.

Рад на библиографији серијских публикација повјерен је спољним сарадницима Централне народне библиотеке „Ђурђе Црнојевић,, на Цетињу, др Мирославу Лукетићу и Олги-Цани Вукмировић, који су већ у току 1985. године објавили прву књигу у оквиру овог пројекта: *Серијске публикације 1835-1984.*, са укупно 760 библиографских јединица.

БИБЛИОГРАФСКИ ИЗВОРИ

Основни и први извори који су ауторима послужили приликом прикупљања информација и грађе биле су већ урађене библиографије: *Југословенска штампа* - Београд, 1911; *Преглед штампе у Црној Гори 1834-1934*. Душана Вуксана - Цетиње, 1934; *Преглед штампарско-издавачке дјелатности у Црној Гори 1949-1954*, Цетиње, 1955; *Српска штампа између два рата* Вука Драговића - Београд, 1956; *Развитак штампе и штампарства у Црној Гори 1493-1945*. Ника С. Мартиновића – Београд, 1965; *Библиографија издања у НОР-у 1941-1945*. – Београд, 1964) и разни други пописи и извјештаји штампарско-издавачке дјелатности у Црној Гори и Југославији. Свака нова библиографија исправљала је недостатке претходне тако да су приређивачи ове публикације имали озбиљне намјере да ураде најпотпунију библиографију црногорских серијских публикација. Посебну тешкоћу при истраживању грађе представљала је чињеница да ни једна библиографија уз библиографске јединице није наводила сигнатуре и мјеста у којима се та периодика налазила, што је додатно усложњавало и отежавало библиографско-истраживачки рад на овом послу.

Највећи дио истраживања извршен је у Централној народној библиотеци СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“ на Цетињу, Народној библиотеци Србије у Београду, Народној и универзитетској библиотеци у Сарајеву, Националној и свеучилишној библиотеци у Загребу, у републичким академијама наука, архивима, музејима и разним другим научним институцијама. За период између 1918-1941. године евидентирано је 16 нових наслова који до тада нису били унесени у наведеним библиографијама. Највећи дио нових пронађених наслова био је везан за ратни период (1941-1945) и тицао се, највише, штампе партизанских јединица. У послератном периоду највише допуна извршено је у пописивању билтена.

КРИТЕРИЈУМИ ЗА ИЗБОР БИБЛИОГРАФСКЕ ГРАЂЕ И ЊЕНА ПЕРИОДИЗАЦИЈА

Основна подјела и селекција грађе која се требала пописивати извршена је по **врсти периодике** према усвојеним критеријумима за серијске публикације. Приликом разврставања грађе први показатељ

који је указивао на профил публикације био је сам наслов или поднаслов, гдје је најчешће и наведена одредница за разврставање. Нека издања су, као што се и очекивало, приређивачима правили проблеме јер се нису могле јасно сврстати у одређену групу. То су најчешће били зборници и годишњаци који се јављају у послератном периоду (1945-1984), а које су повремено издавале неке научне институције, факултети или удружења. Свеукупно, у грађу за библиографију периодике ушла је следећа штампана грађа: листови, часописи, годишњаци, зборници, алманаси, календари, билтени и службене публикације (нпр. школски извјештаји, стенографске биљешке, статистички прегледи).

Први критеријум при одабиру грађе за ретроспективну библиографију серијских публикација био је **територијални**: требало је пописати сва периодична издања која су излазила на територији Црне Горе у њеним данашњим границама (нпр.: *Невесинје* (Никшић, 1898-1899); *Цетињски лист* (1976-); *Овдје* (Подгорица, 1969-).

По *другом критеријуму* требала су бити увршћена сва издања из револуционарног периода и НОБ-а, без обзира гдје су штампана и издавана и у којој техници, ако се својом садржином односе на Црну Гору, нпр. ако су је издавале црногорске јединице у саставу народноослободилачке војске Југославије (нпр.: *Четни лист* : лист Пратеће чете 4. Батаљона 8. Црногорске ударне бригаде који је излазио у Срему 1944. године).

По *трећем критеријуму* у библиографију су унесене и све периодичне публикације издаване и штампане ван граница Црне Горе од стране Црногораца и њихових удружења, уколико су биле напредне и лојалне према земљи и својом садржином подстицале везе са завичајем. "*Штампа непријатељске садржине, која је излазила у Црној Гори за вријеме непријатељске окупације, као и друга издања по тој основи, изузимају се из библиографије. Евиденцију о таквим периодичним публикацијама води Централна библиотека посебно.*"⁽¹⁾ У току рада на Пројекту, ставови по том питању су били такви. Касније, после 1980. године, то је дијелом измијењено, тако да су се у овом попису за период 1941-1945. године нашли и листови италијанских и њемачких окупационих власти (укупно 17) и блистова са антикомунистичком садржином, гдје приређивачи у напоменама наводе да су то квислиншки политички листови. У овим јединицама

уочава се непрофесионалан однос када се тиче библиографског описа јединица и досљедног поштовања библиографских стандарда. Наиме, у подручју наслова, по стандарду ISBD(S) уносе се подаци главног стварног наслова и поднаслова, ако такви подаци постоје у публикацији. Аутори у неким библиографским јединицама одступају од тог правила, наводе у четвртастој загради измишљени поднаслов, што корисника наводи на помисао да је тај поднаслов стварни поднаслов публикације.

Навешћемо само неке примјере:

Библиографске јединице бр. 352 и 253: *Црногорски вјесник*: [квислиншки политички лист] / одговорни уредник Миомир С. Дубак итд; *Мала политика*: [окупаторски политичко-пропагандни лист] итд. Овако наведен податак доводи у сумњу корисника да је сам уредник или власник листа у поднаслову своје гласило прогласио окупаторским. Код описа листа *Ловћен* (*Ловћен*: квислиншки политички лист / одговорни уредник Љубо Вуксановић... биб. јед. 248) није наведена ни заграда, која кориснике и добре познаваоце библиографског поступка посредно обавјештава да је тај податак преузет из неког другог извора, а не из обрађиване публикације. Овакве формулације личне природе библиограф може навести само у напоменама, а и тада његова професионалност треба да буде на том нивоу да сву грађу посматра без личног става према њој, јер у овој библиографији он евидентира сву црногорску периодику, а за опис постоје стандарди који не дозвољавају импровизације и, личне политичке ставове само према једном дијелу грађе.

У библиографију су ушли и листови црногорске емиграције после 1916. године (нпр. *Уједињење* = *L'union*: лист за политику, просвјету и привреду који је излазио у Женеви од 1917-1918, а издавач му је био Црногорски одбор за народно уједињење или: *Црна Гора* [политички лист] орган слободних Црногораца (1908) који је излазио у Београду, а власник му је био Јанко Марковић и др.

На крају је одлучено да је неопходно поштовати **територијални принцип**, а он у овом случају „покрива“ и дио грађе непријатељске садржине. Чињеница је да су ове дилеме биле узрок неких недостатака у цијелом Пројекту, како кад се тиче периодике и радова објављених у њој, тако и књига, брошура, географских карата и другог штампаног материјала који је штампан за вријеме Првог и Другог свјетског рата, а и после 1945. године, како у Црној Гори, тако и изван ње.

У **четврту** групацију периодике која је могла бити предмет пописа спадале су публикације које су имале више издавача, из Црне Горе и из других средина, или су представљале заједничка гласила удружења из Црне Горе и изван ње (нпр. у Београду је излазио *Гостионичарски гласник*, орган удружења гостионичара, хотелијера и кафеџија у Србији и Црној Гори (1920-1921), а у Сарајеву *Гласник лекарске коморе за Босну и Херцеговину, Далмацију и Црну Гору* (1925-1938) и др.).

Комплетна грађа по хронолошком принципу сврстана је у четири скупине:

I 1835 -1918; II 1918-1941; III 1941-1945; IV 1945-1984. године.

До 1918. године свеукупно је регистровано 68 наслова, од *Грлице* (1835) првог годишњака и периодичне публикације која је почела излазити одмах по отварању штампарије на Цетињу у периоду владике Петра II Петровића Његоша, па све до листова који су излазили у периоду окупације Црне Горе од стране Аустроугарске, у периоду 1916-1918. године (*Cetinjer zeitung*, 1916-1918).

Послије ослободилачких ратова 1876-1878. Црна Гора проширењем својих граница у своје оквире добија и неке градове који су били врло активни у штампарско-издавачкој дјелатности тога доба. И у Боки до 1918. године регистровано је 14 наслова периодичних публикација, а од тога 12 у Котору. Највећи број ових публикација до 1918. године излазио је у Цетињу (укупно 41), у Никшићу 6 и у Подгорици 2. Забиљежени су и листови које је у Београду издавала опозиција према режиму краља Николе, а послвије 1916. године у иностранству је црногорска влада у избјеглиштву издавала своје листове, који су наставили излазити и послвије 1918. године.

У новоформираној држави Црна Гора се налази најприје у Зетској области, а касније у Зетској бановини. Оба ова периода имала су своје специфичности када се радило о издавању листова и часописа. Тадашњи административни центар Цетиње издавао је највише наслова (34), Подгорица 22, Никшић 9 итд. Свеукупно, у периоду између два рата излазило је око 100 наслова разних профила црногорске периодике.

Опште стање и односи у друштву у Црној Гори у периоду између два свјетска рата, били су јака мотивациона енергија која је

директно утицала на појаву великог броја листова и часописа најразличитијих профила. Евидентна је и експанзија листова који су у Црној Гори излазили као органи грађанских странака (*Народна ријеч*, орган Независне демократске омладине; *Црна Гора*, лист Народне радикалне странке; *Глас Црне Горе*, орган Радничко-сељачке странке за Црну Гору итд.). Знатан број листова није припадао нити једној партији (*Цетињски одјек* 1932-1933; *Ловћенски одјек* 1934-1935 итд.), а као службени органи излазили су листови попут *Службеног листа П.Т.Т.*, *Службеног гласника*, званичног органа Зетске Бановине итд. У разним мјестима Црне Горе излазили су комунистички илегални листови (*Революционар* у Никшићу, *Путник* у Црмници, *Црвено село* у Брчелима и др.).

За нагли успон у развоју научне дјелатности у овом периоду, заслужно је покретање већег броја стручних часописа: научно белетристичког часописа *Ловћенски одјек*, алманаха *Јужњак*, гласника Цетињског историјског друштва *Записи*, часописа за савремени умјетнички и социјални живот *Разврије* и многих других.

Свеукупно у периоду између два свјетска рата у Црној Гори су излазила 64 листа, као и 19 часописа, 6 алманаха, 5 календара, по један наслов годишњака и билтена и 4 службене публикације. Међу издавачима највише је било приватних лица (39), удружења и установа (14), политичких странака (10).

По забиљеженим и понуђеним показатељима ове библиографије може се установити да је у овом периоду, врло кратко, излазио само један црквени лист (*Пастир*, 1936-1939). Заправо, до 1918. забиљежена су 3 наслова (*Catalogus cleri in dioecesi catharensi*, *Шематизам православне епархије бококоторско-дубровачке* (1874), *Schematismus seu status personalis et localis dioecesis catharensis pro anno domini*, а у периоду Другог светског рата није забиљежен ни један лист црквеног карактера. Послије 1945. г. евидентирано је само службено гласило Которске бискупије, које је у периоду од 1964-1980. имало званичан наслов *Службени вјесник Которске бискупије*, а од 1980, *Вјесник Которске бискупије*. Свеукупно је од 1835. године до 1984. било 6 црквених гласила, од тога је само *Пастир* припадао Православној епархији Црногорско-приморској и излазио од 1936-1939. године. *Шематизам православне епархије Бококоторско-дубровачке* излазио је годишње у периоду од 1874-

1912. године, а штампан је у Задру, Дубровнику и од 1908. до краја излажења, у Котору.

Трећи, ратни период (1941-1945) обилује партизанском ратном штампом (131 наслова) јер су у попис по одлуци редакције увршћена и издања штампана на гештетнеру, писаћој машини, па чак и она писана руком (цепне новине појединих партизанских чета). Орган Привременог црногорског комитета *Глас Црногорца* изашао је 1941. године у само једном броју, а покренули су га црногорски сепаратисти. И Италијански цивилни комесаријат за Црну Гору издавао је *Глас Црногорца* упоредо на италијанском и српском језику, од чега је изашло свега 10 бројева у 1941. години. По критеријумима за избор периодике у овај корпус грађе ушао је велики број наслова који су издати на територији изван Црне Горе (у 38 мјеста). Укупно, за овај период, регистровано је 211 наслова.

У **четвртм, послератном периоду**, од 1945-1984. године, укупно је пописан 381 наслов, од чега је преко 90 гласила разних профила излазило преко десет година. Највећи број наслова покренут је и издаван у Титограду (165), Цетињу (62) и Никшићу (46). Дневни лист подгоричка *Побједа* излази од 1944. године у континуитету, а *Службени лист Црне Горе* од 1945. године. Овај период карактерише и оснивање великог броја културних и научних институција које су имале своја гласила. Поред листова друштвено-политичких организација идеолошког усмјерења, билтена друштвено-политичких организација, струковних и радних организација, у свијету просвјете, културе и науке појављују се врло значајни просвјетно-културни, научни и стручни часописи (*Историјски записи, Стварање, Библиографски вјесник, Просвјетни рад, Медицински записи, Мостови, Споне* и тд.). У библиографији су се нашли и билтени, годишњаци и зборници радова професора разних факултета Универзитета у Црној Гори. У групу гдје је пописана послератна периодика, пописана су и бројна издања ученичких листова, од којих су многа умножена на шапирографу.²⁾ Значајно је споменути да изведена статистика грађе ове библиографије показује да су највеће промјене у броју покренутих и издатих гласила наступиле код Цетиња. У периоду од 1918-1941. године овај град је издавао 34 наслова, у току другог свјетског рата 24, од 1945-1970. године 62, а у току 1984. године тек 10 наслова.

БИБЛИОГРАФСКИ ОПИС И СТАНДАРДИ

Како је у претходном излагању наведено, комплетна грађа је сврстана хронолошки у четири групације, а унутар тих цјелина публикације су азбучно поредане по насловима издања. Библиографски опис, гдје је било могуће, рађен је *de visu*, а тамо гдје су подаци преузимани из неких других извора у биљешкама су дате напомене о томе. Уз библиографске јединице нису навођене сигнатуре библиотека у којима би се жељене публикације могле и пронаћи, што је свако велики недостатак ове библиографије.

По препорукама Редакције Пројекта **Црногорске библиографије** одлучено је да се периодичне публикације раде по Међународним стандардима за библиографски опис периодичних публикација ISBD(S), што је било, као искуство, сасвим ново за црногорске библиографе. Наиме, све дотадашње библиографије ретроспективног карактера (оне које су заједно пописивале књиге и периодику у оквиру штампарско-издавачке дјелатности Црне Горе или једног региона) или библиографије које су пописивале само периодику (попут књиге Душана Вуксана: *Преглед штампе у Црној Гори 1834-1934*, Цетиње, 1934) рађене су свака на свој начин, преузимајући нека искуства њихових претходника или, пак, уводећи нека своја правила за која су тада имали одређене разлоге. Савремени ISBD(S) стандард приређивачима није дозвољавао импровизације, пошто су тачно испрецизирана правила за свако појединачно подручје. Са пописиваним материјалом у руци библиографи су лако савладавали овај библиографски поступак, али са преузиманим јединицама свакако да је морало бити проблема. За овакав вид ретроспективних библиографија веома је битно подручје напомена, које аутору пружа могућности да корисника обавијести о свим промјенама и особеностима које се тичу сваке публикације понаособ. Ту су се најчешће уносиле промјене назива, уредништва, мјеста штампања и издавања, прекиди у континуитету излажења итд.

По савременим правилима за библиографски опис периодичних публикација свака промјена главног наслова неке публикације води ка томе да се она третира као нова библиографска јединица и сасвим ново издање. При опису проблеми су искрсавали тамо гдје су наслови битно промијењени, а нумерација листа настављала

стари континуитет итд. У неким случајевима приређивачи се нису придржавали тих правила, вјероватно рачунајући да ће дезинформисати кориснике. Код јединице бр.14: *Државни календар Књажевине Црне Горе* (1906-1914. – Цетиње: Издаје и штампа Државна штампарија Књажевине Црне Горе) поистовјећује се са *Календаром Краљевине Црне Горе* који је 1918. године излазио у Паризу (*Државни календар Краљевине Црне Горе : Almanach du Royaume de Monténégro.* – Париз: Министарство просвјете и црквених послова (Париз : Универзална штампарија), 1918, 112 стр.) у којему се разликују од претходног (судећи по подацима): издавач, мјесто издања, штампарија, па и сам наслов.

У појединим случајевима у напоменама су навођени и подаци о профилу листа или часописа и карактеру текстова који су у њему објављивани (нпр. јединици бр. 43 : *Просвјета*, у подручју напомена приређивачи наводе и сљедеће податке: „У њему су објављивани закони, наредбе, правила, упутства, расписи и друга званична акта. – У другом, неслужбеном дијелу доносио је стручне прилоге из области просвјете и образовања...“).

Информативну функцију ове библиографије увелико повећавају и регистри. Регистар наслова није урађен, јер се сматрало да се корисници могу лако снаћи у оваквом поретку грађе гдје су унутар 4 временски ограничене цјелине публикације поредане по азбучном реду наслова.*³⁾ Урађен је **Стручни регистар** по систему UDC (Универзална децимална класификација) гдје је пописано око 50 струка из разних области, а унутар тога, најчешће у већим скупинама, извршена је подјела и по временским периодима. Тамо гдје поједина гласила својом садржином обухватају више научних и стручних грана, нпр.: књижевност, образовање, културу, у овом регистру грађа је сврстана у групу која по садржају преовладава у одређеном гласилу.

Хронолошки регистар доноси преглед излажења периодичних публикација унутар поједних година, из чега се већ на први поглед може установити у којим годинама је излазило највише, а у којим најмање ових публикација.

Регистар мјеста на исти начин нас информише колико је у појединим мјестима излазило и штампано листова и часописа.

На крају, **Именски регистар уредника** пописује сва имена која су се појављивала у библиографским јединицама у улози

уредника за поједина гласила. Њихов поредак је азбучни. Уколико у публикацији није било наведено име уредника, у том случају су навођена имена чланова редакције. Тамо гдје је власник листа имао и функцију уредника, а то није било испрецизирано, наведено је и његово име.

У *Предговору* (стр. 5-22) ове књиге приређивачи су дали врло прегледну анализу рада на дотадашњој ретроспективној библиографији црногорске периодике, објаснили методологију свога рада, критеријуме за избор грађе, извели статистичку анализу по временским периодима, мјестима издавања, издавачима, и објаснили нам библиографски поступак при опису.

Оваква врста штампане грађе има безброј својих специфичности, тако да је на приређивачима увијек велика одговорност када раде библиографије овог типа. Скоро да је и незамисливо да ретроспективну библиографију периодике може да ураде само два библиографа, и то за релативно кратко вријеме (од 1978-1984.године). „Рукопис ове периодике приредио је за штампу наш истакнути библиограф др Мирослав Лукетић и у првој, истраживачкој фази му је помагала Олга-Цана Вукмировић (Цетиње, 1923-1980) која, на жалост није имала срећу да доживи радост њиховог заједничког рада.“⁴) Чињеница да је у оквиру Пројекта ова књига изашла прва (1985), нужно је утицала на смјернице саме методологије библиографског рада на ретроспективној библиографији у Црној Гори у цјелини. Значајно је напоменути да ова публикација, као што се то и очекује за свако озбиљно дјело овог карактера, има и своје рецензенте (др Радивоје Шуковић и Добрила Дошен), који су се у оквиру рада на библиографији и историји штампе уопште успјешно доказали и потврдили као истакнути стручњаци.

Наставак рада на овој грађи (период 1985-1995) повјерен је Драгици Војиновић, угледној библиотекарки која је већи дио свог радног вијека провела у Централној народној библиотеци Ђурђе Црнојевић. Пошто овај дио фонда још увијек није унесен у електронску базу података ЦНБ, приређиваче ове грађе очекује велики посао који изискује и непотребно губљење енергије у процесу библиографског истраживања, описа, класификације и израде свих предвиђених регистара. Овај пут би био неупоредиво краћи и једноставнији да се потребни подаци могу преузети из електронске базе која покрива овај дио штампане црногорске грађе.

Литература:

1. Лукетић, Мирослав. Бабовић, Олга-Цана. *Црногорска библиографија : серијске публикације : 1835-1984*. Цетиње, ЦНБ, 1985.
2. Лукетић, Мирослав. Црногорска библиографија. *Библиографски вјесник*, Цетиње, VIII, 3, 1979.
3. Лукетић, Мирослав. Пројекат Црногорска библиографија. *Библиографски вјесник*. Год. VIII, бр. 3 (1979), стр. 5-41.
4. Мартиновић, Душан. *Рад на црногорској библиографији серијских публикација и неки проблеми израде регионалних библиографија. Сусрети библиографа '84* (Инђија). 1985, стр. 88-98.
5. Мартиновић, Нико С. *Развитак штампе и штампарства у Црној Гори 1493-1945*. Београд, 1965.
6. Шуковић, Радивоје. *Црногорски алманаси и календари (1835-1914)*. Цетиње, 1980.

Напомене:

- 1) Мирослав Лукетић. *Црногорска библиографија. Библиографски вјесник* (Цетиње). Год. VIII, бр. 3 (1979)
- 2) Мирослав Лукетић. Предговор У: *Црногорска библиографија : серијске публикације : 1835-1984*. Цетиње : ЦНБ, 1985, стр. 13.
- 3) Мирослав Лукетић. Исто., стр. 21.
- 4) Душан Мартиновић. *Рад на црногорској библиографији серијских публикација и неки проблеми израде регионалних библиографија. Сусрети библиографа '84* (Инђија). 1985, стр. 88.

Резиме

У оквиру пројекта *Црногорска библиографија: 1494-1994*, који је покренут у оквиру организовања прославе 500-годишњице од прве штампане књиге на славенском југу (*Октоих*), као прва књига унутар другог тома објављена је и ретроспективна библиографија *Серијске публикације: 1835-1984*. у којој је пописано 760 периодичних издања. У овом раду су презентовани критеријуми одабира грађе за ову библиографију, библиографски извори, методологија рада и статистички показатељи развоја штампарско-издавачке продукције црногорске периодике до 1984. године.

К.н. Здравка Радулович

Критерии и методология работы над проектом черногорской ретроспективной библиографии сериальных изданий

Резюме

В рамках проекта Черногорская библиография: 1494-1994, инициированного вместе с организацией отмечающего 500 лет первой печатной книги на славянском

юге (Октоих), первой опубликованной книгой находящейся внутри второго тома является и ретроспективная библиография Серийные издания: 1835-1984, в которой переписано 760 периодических изданий. В этом труде представлены критерии отбора материала для этой библиографии, библиографические источники, методология работы и статистические показатели развития печатно-издательской продукции черногорской периодики до 1984 г.

Zdravka Radulović, M.A.

Criteria and Methodology of Work of the Project – Retrospective Bibliography of Serial Publications of Montenegro.

Summary

Within the framework of the Project *Bibliography of Montenegro: 1494-1994*, started within the Organization of the Celebration of the 500th Anniversary of the first printed book on Slavic South (Octoich). The Retrospective Bibliography of the *Serial Publications: 1835-1984*. is also published as a first book, within the second volume, listing 760 serial editions. In this Paper are represented the criterials of the selection of materials for this Bibliography, the bibliographical resources, the working methodology and statistical indicators of the Development of the printing and publishing production of Periodicals in Montenegro, until 1984.